

(əvvəli ötən sayımızda)

XII FƏSİL.

Mərkəzi Asiya xalqlarında və Türklərdə "Sumeru" əfsanəsi

Sumerlərin öz yurdları Mesopotamiyanı tərk edərək köçlərə məruz qalması ilə müxtəlif xalqların miflərinin sumer kökünə bağlılığı daha geniş xarakter almışdır. Orta Asiyadan başlayaraq Çin, Hindistan və Yaponiya da daxil olmaqla şərq xalqlarının dini inanclarında Göy və Yer tanrılarında və ya Yer üzünün Sumeru adlı göbəyində iki dağ formasında tərs piramida kimi qum saatına bənzər şəkildə bir-birinin üzərində duraraq bir-birinə bağlanan Göy və Yerdən bəhs edilir. (Z.Sithçin. 1993, Səh. 400)

Sumerin və onun xalqının etnik və coğrafi mənşə baxımından Mərkəzi Asiyaya və Turana bağlılığı bu ərazidəki xalqlara məxsus olan Sumeru əfsanəsində də öz təsdiqini tapır. Bu əfsanə yalnız Mərkəzi Asiyanın türk və digər turanlı xalqlarında mövcuddur.

Dağ kultu sumer mifologiyasında önəmli yer tutur. Sumer dilində Kur həm dağ, həm də ölkə anlamı daşıyırdı. Yaradılış əfsanəsində sumerlərin dağlıq bir ölkədən gəldikləri təsvir olunur. Dağ sözü sumer yazısında üç üçbucaq şəklində mihi işarəsi ilə ifadə olunurdu. Sumerlər dağı müqəddəs hesab edirdilər və anlamı "dağ evi" olan və müxtəlif tanrılara həsr olunan Ekur adlı məbədlərini dağ şəklində pilləli kiçik təpə kimi ucaldırdılar. Müqəddəs dağa sitayiş və onunla əlaqədar dağ kultu sumerlərdən digər xalqlara Sumer adının fonetik şəkli olan Sumeru formasında keçmişdir. Mərkəzi və Şərqi Asiyanın bir çox xalqlarının miflərində Sumeru dünyanın mərkəzi kimi təsvir olunan əzəmətli müqəddəs dağdır.

Hindistanın Buddizm və hinduizm dinlərinə görə müqəddəs dağ Sumeru dünyanın mərkəzidir. Cənnət bu dağın başında yerləşir. Hər iki dini etiqada görə Sumeru Hindistandan quzeydə şimal qütbü tərəfdə yerləşir. Hinduist mənbələrində böyük tufandan sonra yer üzünü su basdığı zaman Himalay dağlarının bir zirvəsi su üzərində qalmışdır ki, bu müqəddəs zirvə Sumeru adlanır. İskit/saklar öz dini inanclarına əsasən inanırdılar ki, bü-

dağı dörd qiymətli maddədən ibarətdir, onun şərq tərəfi gülmüş, cənub tərəfi lazurit, qərb tərəfi yaxonta, şimal tərəfi qızıldan ibarətdir. Sumer dağı və ölkəsi tanrıların məkanıdır. Sumeru kainatın mərkəzidir. Günəş, ay, ulduzlar onun ətrafında fırlanırlar.

Buddizm və hinduizmde Sumeru Himalay dağları və onun Kaylas zirvəsi ilə eyniləşdirilsə də, dini əfsanələrdə bu dağın daha şimalda, soyuq

Ələsgər Siyablı

Altay dağlarının ezisi Altayın bu müqəddəs Üç Sumer zirvəsində yaşayır. Burda Eezi adı sumerlərdə ruhani ata və şəhər idarəçiləri hesab olunan Ensi ilə ekvivalent təşkil edir.

Umay Ene və ya Humay Ana türklərin ali qadın tanrısı olub dünyanın ilkin qadın başlanğıcını, ana bətnini təmsil edir. Umay anaların və uşaqların himayədarıdır. Türklərin dini etiqadına görə Umayın məkanı Üç Sumer dağıdır.

Türklərin qədim tenqriçilik inanc sistemində Tenqri göyünün ali tanrısı olub, dünyanın ilkin kişi başlanğıcını təmsil edir. Göy Tenqri ata tanrıdır, o bitkilərin, heyvanların və göy gurultusunun yaradıcısıdır.

Altay türklərinin təsvirində Altay dağlarının sahibi, həmin dağın müqəddəs ruhu, ağ libas geyinmiş qoca kişi obrazında təsvir olunan Ezi'nin məskəni Üç Sumer dağıdır. Altayın Ezisinə sitayiş əlaməti olaraq dağ keçidlərində qaya və ya ağaclara "kıyra buular" adlanan qədim ayinlə əlaqədar rəngli lentlər bağlanır. Altaylılar inanırlar ki, Böyük tufan zamanı dünyanı su basanda bəşəriyyətin Sal üzərindəki əcdadları Katun çayının sahilində yerləşən Adıqan dağına yan almış və orda məskunlaşaraq sonradan yer üzünə yayılmışlar. Potanin altaylıların bu yaradılış əfsanəsini tatarların qədim salnamələrində cənnətin yerləşdiyi İtiqan dağı və Otxan Tenqri dağı əfsanəsi ilə əlaqələndirir. (Q.N.Potanin. T. 1, 1881. Səh. I-X)

Altaylı kamların təsvirində görə Adıqan dağının ruhu ətrafdakı vadilərdə yaşayan insanların himayə edirdi. Ona gö-

Dünya tarixinin Turan dövrü

tün böyük çaylar Quzeydəki müqəddəs dağlardan axırlar. Heç şübhəsiz Sumeru əfsanəsini hind-arilərlərdən öncə bu ərazidə yaşamış turanlı tayfalarından əxz etmişlər. Böyük türk mütəfəkkiri Ə.R.Biruni yazır ki, Dünyanın

ən soyuq şimal tərəfində yerləşən Sumeru dağının dörd tərəfinin hər biri sarı, qırmızı və ağ rənglə qiymətli metal və daşlarından ibarətdir. Onun cənub tərəfi bizim dünyamıza tərəf baxır və göy rəngli yaxont-lacivərd daşından ibarət olduğu üçün səmami dağ göy rəngdədir. Sumeru son dərəcə parlaq olub günəş kimi işıq saçır. Göyüzü krallığının hakimiyyət taxtı Sumerunun ən yüksək zirvəsində yerləşir. (AbuRayxan Biruni, 1995, Səh. 236)

Sumer mifologiyasında da, hakimiyyət kutu Aratta dağlarının arxasından əta olunurdu. Sumerlər inanırdılar ki, yeraltı dünyaya giriş Zaqros dağlarından şərqdə günəşin çıxdığı ərazidədir. Onların miflərinə görə yeraltı dünya-Kur tanrıların ziyarət etdikləri və hakimiyyət-kutu almaq istədikləri dağ Zaqrosdan şərq tərəfdədir. (Jeremy Blackand Anthony Green, 1998, Səh. 114)

Sumerlər Zaqrosu və ondan şərqdəki dağları Aratta adlandırdılar. Buddizmde Sumeru

ərazidə Buzlu okean tərəfdə yerləşdiyi qeyd olunur.

Bu quzey dağları heç şübhəsiz Qərbi Sibirdən başlayıb Sakit okeana qədər davam edən, Altay və Sayan dağ silsilələrini də əhatə edən 4500 km uzunluğa malik Cənubi Sibir dağ silsiləsidir.

Yenisey, Ob, Lena, İrtiş, Anqara, Katun və s. kimi böyük çaylar öz mənbələrini bu dağlardan alırlar. Altay dağlarının ən uca zirvəsi müqəddəs "Üç Sumer" adlanır. Sibir türklərinin kosmoloji təsvirlərinə görə Böyük tufan nəticəsində yer üzünü su basarkən Üç Sumer dağı tufandan xilas olan ilk insanın, yəni Alibin məskunlaşdığı məkan olmuşdur.

Burda Alib adı türklərin eponimlərindən biri olan Alp adı ilə assosiasiya yaradır. Yuxarıda bəhs etdiyimiz kimi Alp öntürklərin də mənsub olduğu Alp irqinin yaradıcısıdır. Alp və ya Alup sumer-akkad dilində öküz deməkdir.

Altay türklərinin dini inanclarına görə onların baş tanrısı

Türk inanc sistemində Tenqri dünyanı ali yaradıcı tanrısı və göyüzünün simvoludur.

Sibir türklərinin dini inanclarında Altay dağı nəhəng Avrasiya materikinin ən yüksək mərkəzi və kəsişmə zirvəsi, dünyanın dörd okeanından bərabər məsafədə yerləşən göbəyi adlandırılır. Altayın Üç Sumerusu adlanan Sumerukainatın mərkəzidir.

Altay dağları ən qədim dövrlərdən etibarən türklərin mifoloji təsvirlərində sakral məkan olmuşdur. D.Q.Savinov Altayı Yama xaqanın dövlətinin ərazisi hesab edir. II əsr Misir tarixçisi Ptolomey Altayın İmay dağı adlandığını və Skifiyanın orda yerləşdiyini yazır. Avropanın XVII əsr xəritələrində də, Altay "Altai, İmaus, mons Scythiae", yeni tanrı Yamanın evi adlandırılır. Avropalıların İmaus adlandırdıqları Yama sanskrit ədəbiyyatda yeraltı və ölümlər dünyasının allahıdır. Yama Türklərin tanrısı Erlikin prototipidir, Erlik isə Sumer tanrısı Enkinin ekvivalentidir.

rə də kam-şamanlar Adıqa dağının ruhuna at qurban kəsirdilər.

Altaylı türklərin qədim dini təsvirlərinə görə Üç Suyre və ya Üç Sumer tanrıların məkanıdır. Qədim türk dilində Suyrasivri demək olub şiş kimi uca zirvə deməkdir. (DTS, 1969, Səh. 513)

Qədim türklər, monqollar və tibetlilər Sumer sözünü müqəddəs dağ kimi izah edirlər.

Üç Sumer üç dağ zirvəsindən ibarətdir. Bu dağın zirvəsi gedər-gəlməzdir, çünki ora yeraltı dünyanın qapısıdır. Dağın zirvəsində yaşayan müqəddəs Yaman Quş əjdahaya qalib gəlmişdir.

Göy Tenqriyə etiqad edən qədim türklər Üç Sumerin göylərə yüksələn zirvəsinin əzəmətindən vəcdə gələrək Altaya və Üç Sumer dağına sitayiş edirdilər. Bu dağın ətrafında ov etmirdilər, tanrıları və dağın ruhunu narahat etməmək üçün hündürdən danışmırdılar.

(ardı gələn sayımızda)